

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Dîvânu Lugâti't Türk'te Harp Tasavvuru

Warfare Concept in Divanu Lugati't Türk

Fatih KÖSE^{a*} Recep KOÇAK^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sivas / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-7493-7494

^b Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halkbilimi Ana Bilim Dalı, Ankara / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-5122-9786

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27 Aralık 2023

Kabul tarihi: 30 Mart 2024

Anahtar Kelimeler:

Dîvânu Lugâti't Türk,
Türk harp sanatı,
Türk savaş sanatı,
Askerî kavramlar,
Askerî terminoloji.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: December 27, 2023

Accepted: March 30, 2024

Keywords:

Divanu Lugati't Turk,
Turkish war art,
Turkish battle art,
Military concepts,
Military terminology.

ÖZ

Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't Türk* adlı eseri, Türkçenin ilk sözlüğü olmasının yanında, Türk kültür tarihi içerisinde birçok kavramı barındırması hususunda da önem arz etmektedir. Bu öneme binaen, keşfedildiği 20. yüzyılın ilk çeyreğinden günümüze kadar birçok çalışmaya konu olmuştur. Türk dilinin söz varlığı içerisinde; Türk boylarının ağız özelliklerinden Türk boy ve alt boylarına; 11. yy. Türk dünyası şehir, kasaba, köy, akarsu, göl ve dağ adlarından kişi adlarına; halk edebiyatı ürünlerinden gelenek ve göreneklere; halk hekimliğinden Türk savaş terminolojisine kadar birçok kavramı ihtiva eden eser, çok geniş perspektiften değerlendirilebilecek bir başucu kitabı mahiyetindedir. Kelimelerin anlamlarıyla birlikte kayıt altına alındığı salt kelime deposu değil, aksine terminolojik bütünlüğün sinematografik bir anlatım üslubuyla verilmesi hususunda yüzyılları Türk kültür ekolojisi çatısı altında bağdaştıran bir bileşke kabı görünümündedir. Bu bağlamda; 11. yy. Türk harp geleneği içerisinde büyük bir askerî terminolojinin mevcudiyetini, tam teşekküllü ordu yapılanmasından askerî strateji ve uygulamalara kadar birçok kelime, kavram ve örneği sinematografik bir üslupla ortaya koyduğumuz çalışmada; *Dîvânu Lugâti't Türk'te* yer alan savaş sahnelerinden hareketle Türk harp tasavvuru incelenmiş; harp öncesi, harp sırası ve harp sonrası olmak üzere kronoloji yöntemi izlenerek 11. yy. Türk savaş sanatı ortaya konulmuştur. Sonuç olarak çalışmada, 11. yy. askerî teşkilat mekanizmasına ait tasavvurlardan hareketle dünya tarihinde kültür ve medeniyetin inşası bağlamında harp sanatı ve felsefesinin başında gelen Türk milletinin siyasi ve askerî başarısının tesadüfi olmadığı görülmüştür.

ABSTRACT

The manuscript of Kaşgarlı Mahmud, *Divanu Lugati't Turk*, is not only the first dictionary of Turkish but also important for containing many concepts within the history of Turkish culture. Due to this importance, it has been the subject of many studies from the first quarter of the 20th century when it was discovered to the present day. The work, which contains many concepts ranging from the linguistic features of Turkish tribes to the names of cities, towns, villages, rivers, lakes, and mountains in the 11th-century Turkish world, as well as personal names; from folk literature to traditions; from folk medicine to Turkish military terminology, is a bedside book that can be evaluated from a very broad perspective. It is not just a repository of words recorded with their meanings, but rather, it appears as a composite vessel that combines centuries of Turkish cultural ecology under the roof of terminological integrity, given in a cinematographic narrative style. In this context, in our study where we present many words, concepts, and examples of a comprehensive military terminology within the 11th-century Turkish military tradition, ranging from a fully-equipped army structure to military strategy and practices, using a cinematographic style; the Turkish concept of war is examined through the war scenes in the *Divanu Lugati't Türk*, and the 11th-century Turkish art of war is revealed by following the chronological method of before, during, and after the war. As a result of the study, it is seen that the political and military success of the Turkish nation, which is at the forefront of the art and philosophy of war in the construction of culture and civilization in world history, is not accidental, based on the concepts related to the military organization mechanism of the 11th century.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: fkose@cumhuriyet.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Humanity has felt the need to struggle with other living beings and subsequently with its own kind for the continuation of its existence. These struggles can be described as a reflex of life in the face of nature for humans. War, on the other hand, is defined as the armed struggle between states or nations to forcibly obtain things that cannot be acquired by other means. When the written history of humanity is examined, it is seen that there has not been a period of three hundred years without war. Among the reasons for war are the acquisition of rights, the increase of state power through acquiring land, the spread of political and religious theories, the preservation of independence against threats, and the sentiment of conquest.

Theoretically, war has both a winner and a loser. Factors such as the high morale and motivation of soldiers on the battlefield, their equipment status, maneuverability, pre-war preparations, advanced weapon skills, and war management skills determine the winner of the war. When we look at world history, we see that the Turkish nation has always had a warrior spirit. This warrior spirit is a reflection of the collective resistance shown by the Turkish nation towards its national existence and values. This collective spirit possessed by the Turkish nation is a manifestation of the "Army-Nation" consciousness in the Turkish nation.

The Turkish military system consists of regular, continuous, mobile, lightly equipped, and largely cavalry units. Thanks to these features, the Turkish army has high maneuverability. The Turkish military system includes basic principles such as obedience to orders, instant decision-making, and hitting the target shown. Information about Turkish perceptions of war, military terminologies, army formations, and war strategies can be found in sources such as the "Divanu Lugati't Turk." The Divanu Lugati't Turk is the first dictionary of the Turkish language and has an encyclopedic dictionary character from Turkish to Arabic. The work contains information about 11th-century Turkish society in many fields, from history to geography, from mythology to folk literature, from national culture to traditions and customs. The work also includes the Turkish nation's perceptions of war.

The military successes of the Turkish nation throughout history are not only based on strategies developed during the actual battles but also on the preparations made before the war. These preparations include various factors such as morale, motivation, and equipment. From the information narrated by Kaşgarlı Mahmud, it can be observed that in the 11th century, pre-war preparations in the Turkish world were carried out in a highly systematic and disciplined manner. Among these preparations were steps like preparing weapons against the enemy, preparing city walls for war, gathering the army, recording the names of soldiers and their provisions. Additionally, personal preparations of soldiers were also important, such as wearing armor, arming themselves, and tying their belts. Special measures were also taken for the movement and accommodation of the army. These measures included the presence of guides, providing food and drink, establishing headquarters, and taking precautions against night raids. Special strategies were developed for variable enemy movements.

The Turkish military tradition encompasses many rituals, tactics, and signs employed during warfare. According to this tradition, it is common practice to send envoys to both gather intelligence on the enemy's situation and to offer peace. These peace offerings can sometimes be interpreted as a covert tactic of war, aiming to lull the enemy into complacency and disrupt their discipline.

Communication, order, and discipline are of great importance during warfare. The Turkish army's battle formation follows a specific order. In Divanu Lugati't Turk, the term "cherig" is used to describe the battle formation.

The words and expressions used during war are also significant. For example, the term "olud" means to fight to the death, while "sule" means to attack the enemy. Divanu Lugati't Turk also contains words used to describe the continuation of the war and the soldiers' state of mind.

The tools and equipment used during war can also be decisive. The text contains many words related to war tools and weapons.

Deception and games are also important during war. Turkish soldiers use various tactics to disrupt the enemy's formation and achieve victory. Among these tactics is a game called "ulker cehrig."

Divanu Lugati't Turk also includes words, concepts, expressions, and practices related to the aftermath of war. It mentions that the blood of slain enemy soldiers makes their swords so thick that they no longer fit in their scabbards. It also describes how the blood of the fallen mixes with that of the horses, and how the army remains on alert for a while after the war. It discusses the capture and captivity of prisoners, as well as the gestures of kindness shown by the ruler to the soldiers after the war. The text also mentions the soldiers being sent back to their countries and the peace between two rulers after the war. The Turkish people in the 11th century possessed a rich military terminology that evolved around warfare. It is evident from Divanu Lugati't Turk that this work contains many words, concepts, and examples related to military philosophy, army organization, military equipment, military strategy, and practices. This study of military concepts in Divanu Lugati't Turk provides a panorama of why and for what reasons the Turkish people fought, how they prepared for war, the strategies they developed during war, and what occurred after the war in the context of the 11th century. In the context of the construction of culture and civilization in world history, it is evident that the political and military success of the Turkish people, which is at the forefront of the art and philosophy of war, was not accidental. This comprehensive mechanism of action, including the pre-war, wartime, and post-war periods, as well as the military organization and the understanding of the army and the people, has been presented in the context of the 11th century.

Giriş

İnsanoğlu en eski devirlerden günümüze kadar türünü, yani varlığını devam ettirmek için doğayla ve diğer canlılarla mücadele etme gereği duymuştur. Bu mücadeleler, insanın tabiat karşısındaki yaşam refleksi olarak nitelendirilmektedir. Bunun yanı sıra zaman içerisinde kan bağına yahut birtakım müşterekliklere dayalı sosyal organizasyonlar meydana getiren insanlar, bu organizasyonları ya da organizasyon dâhilinde sahip olduklarını savunmak ya da genişletmek amacıyla kendi türünden olanlarla da mücadele etmiştir. Bununla birlikte savaş, “Devletler veya devlete benzer bölgeler arasındaki silahlı mücadele ya da uluslar veya aynı ülkelerdeki iki teşkilatın (iç savaş) arasında başka bir yolla elde edemediği şeyi kuvvet zoruyla almak istediklerini kabul ettirmek.” olarak tanımlanmıştır (Göksu, 2018, s. 23).

Beş bin yılı aşkın yazılı insanlık tarihinin kronolojisi göz önünde bulundurulduğu zaman, savaşı geçiren sürenin üç yüz seneyi bulmadığı görülür (Özkaya, 2019, s. 18). Dolayısıyla insanlık tarihinin vazgeçilmez bir olgusu olan savaşa, insanların neden gerek duyduğu hususunda birçok problem durumu ortaya çıkar. Hakların kazanılması ya da geri alınması, toprak elde ederek devletin gücü ve etkisinin artırılması, politik ve dinî teorilerin yayılması, tehditlere karşı bağımsızlığın korunması, kırılan gururun intikamı ya da fetih duygusu gibi çeşitli nedenlerle savaşlar yapılabilmektedir (Jomini, 2013, s. 17). Bu bağlamda birçok nedenden dolayı yapılan savaşın teorik olarak bir kazananı bir kaybedeni bulunur. Hangi amaçla yapılırsa yapılsın, savaş meydanındaki askerlerinin moral ve motivasyonları yüksek; teçhizat durumları, manevra kabiliyetleri, savaş öncesi hazırlıkları, gelişmiş silahları kullanma becerileri, savaş yönetimi becerileri iyi ve belki de en önemlisi “savaşçı ruh”lu milletlere sahip olan devletlerin savaşın kazananı oldukları görülür.

Dünya harp tarihine baktığımız zaman Türk ulusunun her çağda savaşçı bir ruha sahip olduğu görülmektedir. Türk ulusunun sahip olduğu bu “savaşçı ruh” birçok bakımdan yorumlanabilir. Her şeyden önce Türk ulusu, tarih boyunca millî varlık ve değerlerine bir tehdit olması durumunda topyekûn karşı koyarak diğer dünya milletlerinden çok daha farklı bir kolektif ruha sahip olduğunu her fırsatta göstermiştir. Bu kolektif ruh, en eski devirlerden günümüze aks eden, Türk ulusundaki “ordu-millet” şuurunun tezahürüdür.

Ordu-millet anlayışının fiili yansımalarına en güzel örneklerden biri, Dîvânu Lugâtî't-Türk'ün “Türkmen” maddesinde nakledilen Şu Destanı parçasıdır. Zülkarneyn ile savaşan Hakan Şu'nun ansızın yürüyüşe geçtiğini gören Türk halkı, sefer hazırlıkları ve tedbirleri olmaksızın buldukları herhangi bir bineğe atlayarak hükümdarlarının ardınca menzili ve akıbeti sorgulamadan yürümüştür (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 519-520).

Eli silah tutan herkesin asker sayıldığı bir anlayışın yansıması olarak geçmişten günümüze birçok askerî başarının elde edilmesi tesadüfi gözükmemektedir. Düşmana karşı milletçe taarruz ve savunma felsefesinin yanı sıra en eski zamanlardan beri -M.Ö. 209- Türk ulusunun düzenli bir orduya sahip olduğu da tarihî vesikalarla tespit edilmiştir (Taşağıl, 2018, s. 154).

Birçok yerleşik kavimde görülen hareketsiz kütle muharebesi usulüne göre hazırlanmış ağır teçhizatlı ve hantal orduların aksine Türk ordu sisteminin düzenli, sürekli, hareketli, hafif teçhizatlı ve büyük ölçüde süvari birliklerinden müteşekkil olması ile tüm bu etkenlerin bir çıktısı olarak yüksek manevra kabiliyetine sahip olması, savaş meydanlarından başarıyla çıkılmasını sağlayan en önemli sebepler olarak sayılabilir. Bununla birlikte Türk askerî sisteminde emre itaat, anında karar verme ve gösterilen hedefi vurma gibi bugün de geçerli olan temel ilkeler mevcuttur (Taşağıl, 2018, s. 165). Türk savaş sistemindeki başarının arka planında olan hareket ve sürat sistemi her şeyden önce atın etkin bir şekilde kullanılabilmesinden kaynaklanmaktadır. Türkler sürat ve manevraların harp meydanlarındaki etkin rolünü

keşfetmiş, savaş tarzlarını bu doğrultuda şekillendirmiştir. Türk savaş sisteminde müstakil ve hareketli birlikler en temel rolü oynar. Bu birlikler savaşta tam bir hareket serbestliği içinde sık sık dağılmakta ve birleşmekte, at üzerinde süratle giderken öne arkaya ve yana isabetli ok atışı yapabilmektedirler. Eski Türk savaş sistemlerinde, yıldırma ve yıpratma, sahte geri çekilme ve son olarak pusuya düşürme ve imha faaliyetleri mevcuttur (Taşağıl, 2018, s. 167-168).

Türklerin harp tasavvurları, askerî terminolojileri, ordu düzenleri ve savaş stratejileri ile ilgili bilgiler ihtiva eden pek çok kaynak mevcuttur. Bunlardan biri de *Dîvânu Lugâti't-Türk*'tür. Kaşgarlı Mahmud'un 11. yy.'ın ikinci yarısında yazdığı DLT; Türk dilinin bilinen ilk sözlüğüdür. Eserin tam adı *Kitâbu Dîvânu Lugâti't-Türk*'tür. "Türk lehçelerini toplayan kitap" anlamında olmakla birlikte kısaca *Dîvânu Lugâti't-Türk* olarak anılmaktadır. Bir sözlük olmanın yanı sıra gerek eserde yer alan söz varlığının tematik çeşitliliği gerekse birçok kelime için yalnızca karşılık vermenin ötesinde yapılan açıklamalar, örneklemeler ve bilgi aktarmaları ile eser, bir Türkiyat ansiklopedisi hâline gelmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 17). Eser tarihten coğrafyaya, mitolojiden halk edebiyatına, millî kültürden, gelenek ve göreneklere, tıptan tedavi metotlarına ve devlet yapılanmasına kadar pek çok alanda 11. yy. Türk toplumuna ait bilgiler verir (Dankoff; Kerry, 1982, s. 14-15). Eserde verilen bilgiler arasında Türk ulusunun harp tasavvurları da yer almaktadır.

Eserin kaleme alındığı dönemde Türk dünyası, harp meydanındaki askerî başarılarla birlikte etki alanını Çin'den Rum ülkesine kadar genişletmiştir. 11. yy.'da siyasi bakımdan; Karahanlı, Gazneli, Uygur, Bulgar ve Selçuklu gibi hâkim devletlere sahip bulunmaktadır. Bununla birlikte birçok Türk boyunun siyasi oluşumlarını boylar konfederasyonu şeklinde yaştıkları da görülür (Genç, 1997, s. 19).

Bir diğer mühim husus ise eserin tarihsel olarak Malazgirt Savaşı'nın hemen ardından yazılmış olmasıdır. Bu bağlamda, bir bakıma DLT'de geçen harp tasavvurunu Malazgirt savaş sahnesinin bir yansıması olarak değerlendirmek de mümkündür. 11. yy. aynı zamanda Türklerin başka milletlerin övgülerine nail olduğu bir dönemdir. Bu dönemin Arap müelliflerinden İbnü'l Hassul; bütün kavimler arasında kahramanlık ve cesaret bakımından Türklerden üstün, büyük hedeflere ulaşmak için onlardan daha dirayetli hiçbir millet olmadığını, Cenâb-ı Hakk'ın onları arslan sıfatında yarattığını söylemektedir (Anadol; Abbaslı; Abbasova, 2002, s. 247). Savaşta ölmeyi şeref sayan, hastalanarak ölmekten utanan (Anadol vd., 2002, s. 250) Türk-ordu milletinin başka uluslar tarafından ağız dolusu övgülere nail olması elbette tesadüfi değildir.

Dîvânu Lugâti't Türk'te yer alan savaş terimlerine ilişkin evvelce de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Üzülmüş (2012) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde Divan'da geçen askerî ve idari kavramlar incelenmiş, Küçük ve Gemicci (2023) tarafından yapılan çalışmada Divan'daki savaş terimleri, savaşa ilişkin çeşitli unsur, mekân ve yansımalar bakımından yedi başlık altında tasnif edilmiş ve tematik bir inceleme yapılmıştır. Çalışmamız kapsamında ise *Dîvânu Lugâti't Türk* (DLT) bağlamında Türk harp tasavvuru; sinematografik bir anlatım yolu izlenerek ortaya koyulmuş, DLT'de yer alan harp tasavvuruna ait kavramlar harp öncesi, harp esnası ve sonrası olmak üzere kronolojik yöntemle 11. yy. Türk Harp tasavvuru bağlamında bir fikir vermesi bakımından değerlendirilmiştir.

Dîvânu Lugâti't-Türk'e Göre Türk Harp Tasavvuru

Tarih boyunca her millet kendisini diğer kavimlerden ayıran çeşitli hususiyetlere sahip olmuş ve birtakım özellikleriyle temayüz etmiştir. Genetik ve antropolojik özelliklerinin yanı sıra yaşam biçimleri, inançları, dünya tasavvurları, eğlence biçimleri, ritüelleri, ürettikleri ve kullandıkları gereçler; silahlar ve araçlar toplumları birbirinden ayıran faktörler olmuştur. Sümerlilerin yazıyı icat etmeleri, eski Mısırlıların piramitler ile yükselttiği yapı ustalıkları,

Fenikelilerin ve Venediklilerin denizcilikleri, Antik Yunanlıların üzüm ve şarap ticaretindeki maharetleri gibi hususiyetler, dünya devletlerini farklı yönleri ile temayüz ettiren ve dünya kültür/medeniyet tarihine damgalarını vurduran belirleyici vasıfların örneklerindedir (Göksu, 2008, s. 85-86).

Dünya tarihinde, kültür/medeniyet inşası bağlamında askerî kültür ve savaş sanatı bakımından temayüz eden milletlerin başında Türkler gelmektedir. Türk milletinin tarih boyunca elde etmiş olduğu siyasi ve askerî başarılar bunun en belirgin göstergesidir. Türklerin askerlik sanatındaki ustalıkları, savaşlarda uyguladıkları taktik ve stratejiler, sahip oldukları gelişmiş silahlar ve savaş anındaki manevra kabiliyetleri gibi birçok ayırıcı özellik bu gerçeği açık bir şekilde ortaya koyar (Göksu, 2018, s. 45).

Türk devlet ve toplum hayatında askerliğe bağlı savaş mefhumlarının birinci derecede öneme sahip olduğuna dikkat çeken Göksu'ya göre, "Türk düşüncesinin mitolojik temellerini bulduğumuz Türk destanlarında ve ilk dönemlere ait yazılı metinlerde kendilerine 'Cihan Fatih'i' sıfatı ve misyonunu yükleyen Türklerin ilk devirlerinden itibaren geliştirdikleri askeri kültür ve savaş geleneği, hem toplumsal hem de bireysel faaliyetlerin özünü teşkil eder." (2015, s. 86). Bu bakımdan Türk harp geleneği içerisinde, millet hayatımızda ordu-millet anlayışı üzerine şekillenen tasavvurların bir sonucu olarak her Türk bireyinin savaşa her zaman hazır olduğu, askerliği özel bir meslek olarak görmeyip bunu günlük talimler ile bir yaşam tarzına çevirerek savaşa hazırlık süreçlerini daima diri tuttukları görülür (Göksu, 2018, s. 47-48). Türklerin harbe ve savaşçılığa bakışlarının felsefi arka planında cihan hâkimiyeti ülküsü bulunmaktadır. Nitekim DLT'de nakledilen; Tanrı'nın devlet güneşini Türk burçlarında doğdurmuş olduğu, onların mülkleri üzerinde göklerin feleklerini döndürmüş olduğu, Tanrı'nın Türkleri yeryüzünün hakanı yaptığı, hakanları onlardan çıkardığı, dolayısıyla dünya milletlerinin idare yularını onların ellerine verdiği inancı; Türk cihan hâkimiyeti anlayışının arka planını yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 1).

Tek bir Tanrı'ya ve onun cihan hâkimiyetini kendilerine ihsan ettiğine samimiyetle inanan Bilge Kağan; Tanrı irade ettiği için tahta oturduğunu ve dört bir taraftaki milletleri nizama soktuğunu, Tanrı güç verdiği için Türk askerinin kurt gibi düşmanların ise koyun gibi olduğunu, Çin esareti zamanında da Tanrı'nın Türk milleti yok olmasın diye yardım ettiğini anlatmaktadır. Dolayısıyla hakimiyetin semai menşeiyle birlikte Tanrı'nın Türk milletini kurtuluş yoluna sevk etmek ve korumak iradesinin varlığı da sezilir.

Benzer bir şekilde Attila'nın, Tanrı'nın kırbacı olarak nitelendirilmesi, hükümdar-yaratıcı-devlet üçlemesinde idealize edilmiştir (Ögel, 2001, s. 464). Dolayısıyla bu idealize edilmiş, ordunun disiplinli hareket etmesi ve her bakımdan güçlü olması gerektiği inancının psikolojik zeminini hazırlamıştır. Bu düsturla hareket eden Türklerin her bir bireyi, küçük yaşlardan itibaren askerî talim ve terbiye ile ordu-millet anlayışının bir unsuru olarak yetiştirilmiştir. Türk askerinin ve milletinin savaşa daima hazırlıklı bulunması, bozkır hayatındaki güçlülüğün yanı sıra sosyal yaşam tarzıyla da alakalıdır. Atlı-göçebe yaşam tarzını benimsemiş olan Türkler ağırlıklı olarak hayvancılıkla geçinmekte, hayvanlarına otlaklar bulmak için mevsimlere bağlı olarak yaylak ve kışlaklara göç etmekteydi. Bu yaşam tarzı ise elbette güçlü bir fiziksel ve ruhsal yapıyı gerektirmekte ve beraberinde getirmekteydi. Üstelik belirli dönemlerde; bazen bizzat kağanın önderliğinde, bazen de beylerin sevk ve idaresinde, bir tür askerî talim niteliği taşıyan törensel avlara iştirak etmekteydiler. Ayrıca her bir birey daha çocukluktan itibaren koyunların üzerinde biniciliği, yay ve ok ile kuş avlamak suretiyle de atıcılığı öğreniyordu (Gömeç, 2006, s. 75).

Kaşgarlı Mahmud; Türklerin askerî karakterlerini, kabiliyetlerini ve savaşçılık yönünden ne denli yüksek bir seviyeye ulaştıklarını çeşitli yönlerden göstermeye çalışmıştır.

“Türk” adını izah ederken onun harp ile ilgili olduğunu bildirmiş; Türk’ün Allah tarafından verilmiş bir isim olduğunu, Tanrı’nın Türk adlı bir ordusunun var olduğunu ve herhangi bir ulusa kızarsa Türkleri o ulus üzerine musallat edeceğini bildiren bir hadis nakletmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 151). Bu misyon ve ideal doğrultusunda her bir Türk neferi, doğuştan kutlu bir görev için var olduğunun bilinciyle ve âleme nizam verme ülküsüyle yetiştirilmektedir. Bu felsefeyle yetişen, yetiştirilen her bir Türk çocuğu daha küçük yaşlardan itibaren stratejik oyun mahiyetinde askerî eğitime tabi tutulmuştur. Kaşgarlı’nın bildirdiğine göre, Karahanlılar döneminde çocuklar atıcılık eğitimi için “tüwek” denilen bir ağaç tüfeği kullanmışlardır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 167). Yaş söğüt ağacının ve buna benzer ağacın kabuğu boru gibi çıkartılarak serçe kuşlarını vurmak için içerisine yuvarlak tane konulmak suretiyle atılan tüwek, aslında küçük yaşlardan itibaren çocukların askerî talim ve terbiyeye hazırlandığını göstermesi bakımından önemlidir. Hun çocuklarının koyun ve kuzulara binip önce sincap, gelincik ve kuşlara, sonra tilki ve tavşanlara ok atarak biniciliğe ve atıcılığa alıştıkları aktarılır. Göktürkler ve Uygurlarda, sekiz yaşında iyi bir binici olduğu aktarılan, küçük yaşlardan itibaren askerî talim ve terbiyeyle yetişen Türk çocuklarının ilerleyen yaşlarda atıcılıkta ve binicilikte üstün konumda olacakları tahmin edilmesi zor bir durum olarak gözükmemektedir (Gülcan, 2003, s. 69).

Türk tarihinde Hunlardan itibaren, bir cihan hâkimiyeti ve dünyaya nizam verme ülküsünün tezahürleri görülmektedir. Türk hakanları, “güneş bayrağımız, gök çadırımız” diyerek bu egemenlik ülküsünü dile getirmişlerdir (Kösoğlu, 2002, s. 857).

Bununla birlikte Kaşgarlı’nın aktardığı “Türk dilini öğreniniz, çünkü Türkçenin uzun bir saltanatı vardır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 1) hadisi; Türk askerî üzerinde psikolojik yönden olumlu etki yaratmıştır. Zira Türk dilinin uzun dönem saltanatının olması Türk devletlerinin de uzun dönemler boyunca hâkim olacağı anlamına gelir. Dolayısıyla bu inanç savaş anında Türk askerinin motivasyonunu artıran etmenler arasında sayılabilmektedir. Cihana hâkim olma ülküsünün İslami kisveye bürünmüş hâli olarak düşünebileceğimiz bu hadis sayesinde Türk askerî; tıpkı ataları gibi, bir ülkü uğrunda savaşmak felsefesi ile motivasyonlarını diri tutmuşlardır.

Hayatlarının önemli bir kısmını mücadele ve savaşlarda geçiren Türkler, hiç şüphesiz savaştan önce, savaş sırasında ve savaştan sonra bazı hususî davranışlarda ve faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunlar zamanla askerî kültürün temelini oluşturan birer gelenek (Koca, 2019, s. 472), savaş sanatı ve savaş felsefesi hâline dönüşmüştür. Bu bağlamda *Dîvânu Lugâti’t Türk*’te aktarılan Türk harp felsefesi, geleneği ve sanatının birer göstergesi olarak Türk savaş tasavvurunu üç bölümde incelemek mümkündür.

Harp Öncesi Tasavvurlar

Tarih boyunca kazanılan askerî başarıların altında savaş anında gelişen stratejilerin yanı sıra savaş öncesi yapılan hazırlıklar da önemli bir yer tutar. Dolayısıyla askerî başarıların arka planında; moral motivasyon, teçhizat gibi birçok faktör bulunabilmektedir. Kaşgarlı Mahmud’un aktardığı bilgilere göre 11. yy. Türk dünyasında savaş öncesi yapılan hazırlıkların oldukça sistemli ve disiplinli bir şekilde yürütüldüğü görülür.

DLT’de düşmana karşı hazırlanmak anlamında “anunmak” kelimesi verilir. DLT’de, “anutmak” kelimesi düşmana karşı silah hazırlamak anlamında; “ol yağıka tulum anuttı” ifadesinde kullanılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 103; Atalay, 1998, s. 215). DLT’de savaş öncesi düşmanlara karşı silah hazırlatanların toy bulacağı, silah hazırlatmayanların ise tutsak olacağı, “tulum anutsa kulun bolur / tulum unutsa bulun bolur” vecizesi ile işaret edilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s.103; Atalay, 1998, s. 215).

DLT’de savaş hazırlığı için ordunun yanında şehrin surlarının da savaşa belirli ölçüde hazırlandığına ilişkin bilgi aktarılır. Bu konuda “ükek” kelimesi, şehrin surlarında savaş için hazırlanan burç olarak verilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 37; Atalay, 1998, s. 78). Hükümdarın savaş emriyle toplanan askerlerin niceliğini anlatmak için “su telim irkildi (büyük sayıda asker toplandı)” ifadesi kullanılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 114; Atalay, 1998, s. 254). Askerlerin toplanmasına “Bög-” denilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 273, 303). DLT’de, toplanan askerlerin isimlerinin ve erzaklarının yazılı olduğu “Ay Bitigi” defterinden de söz edilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 18; Atalay, 1998, s. 40).

Bir savaşa hızlı iştirak edebilmek için Türk ordusundaki bütün erkekler, hangi komutanın emrinde yer alacağı bilgisi ile birlikte önceden kaydedilmektedir (Gömeç, 2006, s. 74). Toplanan askerlerin isimleri kontrol edildikten sonra içtima yapılmaktadır. DLT’de verilen “Kur” kelimesi içtima anlamında kullanılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 235; Atalay, 1998, s. 318). DLT’de “Sü” kelimesi ordu, “Süle-” fiili ise ordu sevk etmek anlamında verilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 33-536; Atalay, 1998, s. 69-292). Savaş hazırlıkları kapsamında askerlerin toplanmasının yanında askerlerin ferden ferda bizzat yaptığı hazırlıklar da vardır. DLT’de zırhını giymiş askere “yarıglıg” veya “yarıglıg er” denir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 369; Atalay, 1998, s. 49). Divanda verilen “tulum” veya “tolum” kelimesi genel olarak bütün silahlar anlamını karşılar (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 103-242; Atalay, 1998, s. 30). Askerlerin savaş için silah kuşanması için “er tulum mandı” (adam silah kuşandı) ifadesi kullanılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 242; Atalay, 1998, s. 30). Askerlerin savaş hazırlıkları kapsamında bellerine kuşak bağlamaları manasında “man-” fiili kullanılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, 193; Atalay, 1998, s. 30). Ayrıca, DLT’nin verdiği bilgilerden savaş için hazırlanan atların da özel olduğu anlaşılabilmektedir. Zira DLT’de geçen “ulaga” kelimesi savaş atı anlamında verilmektedir (Atalay, 1998, s. 172).

Savaş alanına veya düşman ülkesine hareket eden ordunun arazide yol alma güçlüklerinin güvenlik bakımından değerlendirmesi hayati önem taşır (Tzu, 1996, s. 30). DLT’de, Türk ordusunun bu hususta da tedbir ve tedarik sahibi olduğuna dair bilgilere ulaşılabilmektedir. Eserde “yizek” / “yezek” kelimesi askere öncülük eden, yol gösteren kişi anlamında verilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 355; Atalay, 1998, s. 88). Ordunun harekât sırasındaki yiyecek içecek ihtiyaçları, sağlık ve haberleşme hizmetleri ile yol koşullarının sağlanması anlamında ise “yetüt” (askerî lojistik) kelimesi kullanılmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 320; Atalay, 1998, s. 287).

Ordunun başında hükümdar ve komutanların yanı sıra birçok savaşa katılmış, savaş tecrübesi olan yaşlı kişilerin olmasına da ayrıca dikkat edilmektedir. DLT’de, İskender Çin’e ulaştığı zaman onunla savaşmak için Türk hakanının tamamen gençlerden oluşan ordu göndereceği sırada, vezirin tavsiyesi üzerine savaşta tecrübeli ve yaşlı birinin de ordunun başında gönderildiğine ilişkin bilgi bulunur. Birçok savaş tecrübesi olan bu yaşlı kişi için eserde “öge” kelimesi verilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 44; Atalay, 1998, s. 90-91). Ayrıca ordunun başındaki rehber ve komutanlar için ise “çuwga” kelimesi kullanılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 184).

Ordunun savaş alanına yakın bir yere varmasıyla birlikte karargâhların kurulduğu, birçok tarihî vesikada geçen ve bilinen bir gelenektir. DLT’de geçen “toy” ve “kelim” kelimeleri hakanın kurmuş olduğu karargâhı karşılamaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 405). Savaş alanına yakın yerde kurulan karargâhta; dolayısıyla ordunun konaklayacağı, dinleneceği yerde güvenlik unsurlarının en üst düzeyde olması gerekir. Ordunun güvenliğini sağlayacak nöbetçi veya muhafız alaylarının olması elzemdir. Divanda verilen “yortug” kelimesi muhafız alayı anlamında (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, 367; Atalay, 1998, s. 42), “yatgak” ise muhafız anlamında kullanılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 366; Atalay,

1998, s. 42).

Savaş öncesi kurulan ordugâhlara yönelik gözetleme faaliyetleri ile gece baskınları; düşman hakkında bilgi edinmek, düşmana darbe vurmak ve onu yok etmek için uygulanan oldukça önemli savaş stratejileri olarak kabul edilmektedir. DLT’de bu faaliyetler ile bunlara yönelik tedbirleri ifade eden kelime ve kavramlara da rastlanır. “Basıg” kelimesi gece yapılan baskın anlamında kullanılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 299; Atalay, 1998, s. 372). Geceleyin hücum ederek düşmana baskın yapan ordu birliği “akınçı” kelimesiyle ifade edilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 36-103; Atalay, 1998, s. 77-212). DLT’de, düşman gözcülerini ve ileri karakollarını etkisiz hâle getirmek için geceleyin çıkarılan ve “tutgak” şeklinde adlandırıldığı aktarılan atlı birliklerden de söz edilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 204; Atalay, 1998, s. 467). Düşman tarafından yapılacak olası gece baskınları için ordunun teyakkuz hâlinde olması, askerlerin uyanık ve tetikte bulunmaları, DLT’de “sak sak” (uyanık olmak) ifadesiyle verilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 145; Atalay, 1998, s. 333).

Ordunun savaş hazırlıkları kapsamında arazinin durumuna göre hazırlanan siper ve sığınaklar da bulunur. Divanda “turag” kelimesi siper ve sığınak anlamında verilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 276; Atalay, 1998, s. 152). Düşman ordularının savaş alanına gelmesi DLT’te verilen “yağı akıttı” (düşman birlikleri geldi) cümlesiyle ifade edilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 103; Atalay, 1998, s. 212). Düşman birliklerinin savaş alanına gelmesiyle birlikte savaşın fiilen başladığı tasavvur edilmektedir.

Harp Sırasındaki Tasavvurlar

Savaş başlamadan önce karşı tarafa elçi göndermek ve barış teklifinde bulunmak Türk harp geleneği arasında sayılmaktadır. Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan’ın Malazgirt Savaşı’ndan önce hem Bizans ordusunun durumunu öğrenmek hem de barış teklifinde bulunmak için bir heyet gönderdiği, Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan’ın ise Miryokefalon Savaşı’ndan önce Bizans İmparatoru Manuel’e barış önerisinde bulunmak için arka arkaya iki defa heyet gönderdiğine ilişkin bilgiler tarihî kaynaklarda mevcuttur (Koca, 2019, s. 476-477). DLT’de, barış görüşmelerini reddeden düşman ordusunun savaş sırasında pişman olmasını ifade eden “kutı udunmak, kutı odhunmak” (talihi sönmek) deyimini yer alır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 99; Atalay, 1998, s. 200). Savaş öncesi düşmana barış teklifinde bulunmanın aynı zamanda gizli bir savaş taktiği olduğu da yorumlanabilmektedir. Yeterliyen yetersizmiş gibi, etkinken etkin değilmiş gibi davranmak, azami harekâta zafer için son derece önemli şaşırtma unsurlarıdır (Tzu, 1996, s. 31). Dolayısıyla düşman unsurlarınca barış talebinin, barışı teklif eden tarafın güçsüzlüğü veya acizliği düşünülmesi, savaş sırasında düşman ordusunun ve komutanlarının rehavete kapılmasına da neden olabilmektedir. Karşı tarafın aciz olduğunu düşünerek rehavete kapılan düşman ordusunda disiplinin ve tedbirin bozulacağı da değerlendirilir. Bu bağlamda savaş öncesi barış isteme geleneğinin gizli ve manipüle edici bir savaş taktiği olduğu da yorumlanabilir. Düşman tarafının barış görüşmelerini reddetmesi ile savaş için engeller de aradan kalkmış sayılmaktadır.

Kaşgarlı’nın verdiği bilgilere göre Türk ordusu tarafından savaşın hemen öncesinde yapılan bazı uygulamalar mevcuttur. Tuğlar kaldırılıp davullar vurulduğu zaman düşman ordusunun üzerine harekete geçildiği; “korvı / kurvı çuvaç kuruldı, tuğum tikip uruldı” dizeleriyle anlatılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 97; Atalay, 1998, s. 195).

Türk harp geleneğinden olan ve neferin ölmeye hazır olduğu manasını ihtiva eden savaş öncesi at kuyruğu düğümlenme veya bağlama eylemi, aynı zamanda savaş sırasında kullanılan silahların kuyruğa takılmasını, kuyruğun çeşitli nesnelere veya yerlere dolanmasını ve çamur, çer çöp toplayarak atı rahatsız etmesini engellemek için yapılan bir uygulamadır. DLT’de bu

uygulama için “at çermetmek” (at kuyruğunu düğümlemek) kelimesi geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 341; Atalay, 1998, s. 143). Sultan Alparslan’ın Malazgirt Savaşı’na başlamadan önce atının kuyruğunu bizzat bağladığı aktarılır. Savaşa girecek erin, atının kuyruğunu bağlama veya kesme eylemi eski Türk toplulukları arasında “tullama” terimiyle ifade edilmektedir (Gömeç, 2006, s. 78).

Savaş gününde takınılıp kuşanılan ve savaşçıya nişane olan bazı alametler söz konusudur. Kaşgarlı’nın verdiği bilgilere göre savaşçı kendisini ucunda ipek parçası bulunan sarık “batrak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 203-426; Atalay, 1998, s. 465) ve ipekten veya yaban öküzü kuyruğundan yapılan bez “beçkem” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 211; Atalay, 1998, s. 483) ile tanıtır. Bu alametlerin temel işlevlerinin tarafları, alayları belirtmek ve savaş hengâmesinde yaşanabilecek herhangi bir karışıklığın önüne geçmek olduğu düşünülmektedir.

Savaş sırasında birlikler arasındaki haberleşme kabiliyeti ve mevcudiyetinin savaşın seyrine doğrudan etki edeceği aşikârdır. DLT’de savaş sırasında posta için kullanılan erler ve atlar “ulag, ulaga” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, Atalay, 1998, s. 172) kelimeleriyle verilmektedir.

Türk savaş tasavvurunun ana çekirdeğini disiplin ve intizam oluşturur. Dolayısıyla savaş sırasında orduların çarpışmasından önce askerler arasında saf düzeninin olması bir gerekliliktir. DLT’de savaş sırasında safları tanzim eden ve askere zulüm yapmaktan uzak olan kişi için “çavuş” kelimesi kullanılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 158; Atalay, 1998, s. 368). Türk ordusunun harp esnasında saf tutması belirli bir düzen dâhilindedir. Türk süvarilerinin atlarının rengine göre dizildikleri de zikredilir (Gömeç, 2006, s. 81). Selçuklularda küçük rütbeli subaylara çavuş denilmektedir. Göktürkler zamanında “çabış” şeklinde söylenen bu unvan, birçok Türk devletinde kullanılmış olup günümüze kadar gelmiştir (Koca, 2019, s. 257). DLT’de savaş düzenindeki saf, sıra için “çerig” kelimesi nakledilir. (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 62- 141, Atalay, 1998, s. 123). Karahanlılarda savaş düzenine girmiş ordu saflarına “çer” veya “çerig”, saf tutmaya da “çerig tüzme” denilmektedir. Karahanlılarda, “çerig tüzme”, yani orduyu saf düzenine geçirmekten çavuşların sorumlu olduğu da aktarılır (Koca, 2019, s. 254).

DLT’ye göre saf düzenine geçen ordular, şiddetli bir savaş için artık hazır bulunmaktadır. Divanda tokuş / tokış kelimesi savaş için verilirken (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 426; Atalay, 1998, s. 103-367) “etleşmek / küreşmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 111) işteş kelimesi, savaşmak anlamında verilmiştir. Bununla birlikte Dîvân’da verilen “ölüt” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 24; Atalay, s. 52) kelimesi öldüresiye savaşmak veya ölümcül savaş; “süle-” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 464; Atalay, 1998, s. 272) kelimesi ise düşman üzerine hücum edip savaşmak anlamındadır. İki beyin savaşı ise “uruş” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 8- 257; Atalay, 1998, s. 61- 414) kelimesiyle verilmiştir.

DLT’de savaş anında askerlerin büründüğü ruh hâlleri ile bu ruh hâllerinin yüzlerine yansıyan ifadeleri de yer almaktadır. Savaşçıların birbirlerine kızgın gözlerle bakmaları Dîvân’da “eren arıg ürpeşür” ve “öçin kekin irteşer” (bazıları bazılarının öcünü almak istiyordu) ifadeleriyle verilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 108; Atalay, 1998, s. 229).

Türk harp tasavvuruna göre savaşlar, yiğitlerin ve namertlerin birbirinden seçildiği hadiselerdir. Dîvân’da geçen “alp yağıda, alçak çonıda” vecizesi bunu güzel bir şekilde yansıtır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 19; Atalay, 1998, s. 41). Yine Dîvân’da, savaşın şiddetlendiği günde alpların belli olacağı “alp çerigde, bilge tirigde” ifadesiyle anlatılmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s.19; Atalay, 1998, s. 388).

DLT’de, savaş sırasında tarafların birbirlerinin üzerine yürümesi “uğraş-” fiiliyle karşılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 110). Kahramanların çetin bir şekilde birbirlerine girerek savaşmaları ise “alpler etleşti” ifadesiyle anlatılmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 119).

DLT’de düşman saflarına tek başına saldıran yiğide “alpagut” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 74-522; Atalay, 1998, s. 144-422), düşman saflarını yarıp onların savaş düzenini bozan yiğitlere ise “sökmen” denilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 192; Atalay, 1998, s. 22). Dîvân’da düşman saflarının tek başına yarılmasının zor olduğu, yiğitlerin ardı ardınca saldırması gerektiği “arkasız alp çerig suyumas” (kahraman düşman safını arkası olmadan kıramaz) vecizesiyle ifade edilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 64). Dîvân’da geçen “tarıg orulmak” ifadesi savaş sırasında düşmanların ekin biçilircesine biçildiğini anlatmak için kullanılmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 97; Atalay, 1998, s. 194). DLT’de iki tarafın birbirlerini yok etmesi “alkış-” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 110; Atalay, 1998, s. 237), kahramanların birbirlerini yok etmesi ise “alplar arıg alkışur” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 110; Atalay, 1998, s. 237) ifadeleriyle yer alır. Kahramanların birbirlerine ölüme aldırmandan ok atmaları “Alplar arıg alkışur / Küç bir kılıp arkaşur / Bir bir üze alkaşur / Edgermedip ok atar” dizeleriyle nakledilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 110-111; Atalay, 1998, s. 238).

DLT’de çam kozası şeklinde olan, içi oyulup üç tarafından delik açılan tahta parçasının oka takıldığından ve ıslık gibi ses çıkardığından bahsedilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 171; Atalay, 1998, s. 397). Bu gereç, tarihî vesikalarda geçen, Türklerin harp esnasında kullandıkları “ıslıklı ok” temrenidir. Islık çalan oka tarihî kayıtlarda ilk kez Çin yıllıklarında rastlanmaktadır. Sima Qian’ın kaydettiği anlatıya göre Maotun>Mo-tun>Bo-tun>Bodun tarafından icat edilerek kullanılmıştır. “Çavuş oku” olarak da adlandırılan bu okun işlevi savaş meydanında askerlerin güç duruma düştüğü yerlere atılarak sestem hareketle diğer askerlerin o bölgeye yardıma gitmelerini sağlamak, orduyu sevk ve idare etmektir. Bununla birlikte ıslık çalan ok, savaş anında yoğun bir şekilde atılarak ortaya çıkan ses ve gürültüden düşman askerlerinin moral ve motivasyonunu bozmaya yönelik olarak bir psikolojik harp unsuru olarak da kullanılmıştır (Yıldırım, 2008).

Savaşta iki adamın birbirini mızraklaması sünüş- fiilinde “ikki er birle sünüşdi” örneğiyle verilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 511; Atalay, 1998, s. 393).

Harp sırasında atılan naralar düşmana korku verdiği gibi askerinin moral ve motivasyonunu üst seviyeye çıkarması açısından bir otokontrol vazifesi de görmektedir. DLT’de savaş anında yiğitlerin birbirlerine bağırdığı “alplar kökreşti” ifadesinde yer alır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 297; Atalay, 1998, s. 222). Savaş sırasında nara atmaktan sesi kısılan erlerin durumunu ifade etmek için DLT’de “öçükmek” fiili ile “er tını öçükti” (savaşta adamın sesi azaldı ve kısıldı) örneği kullanılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 96; Atalay, 1998, s. 176).

Savaş sırasında kullanılan araç ve gereçlerin işlevsel ve ileri teknoloji ürünü olmasının yanı sıra onları kullanan askerlerin marifetli olması da harbin kaderini belirleyen etmenlerdendir. Kaşgarlı, İskender Uygur vilayetini kurduğu zaman Türk hakanının ona dört bin kişi gönderdiğini, bu askerlerin öne nasıl ok atıyorlarsa arkaya da o şekilde iyi ok attıklarına dair bilgiler nakletmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 54; Atalay, 1998, s. 111-112).

Türk harp tasavvurunda yer alarak savaş esnasında uygulanan hile ve oyunlar, düşmanın saf düzenini bozduğu gibi düşman ordusunu topyekûn yok edecek seviyede büyük bir galibiyet kazanılmasına da imkân sağlamaktadır. Bu savaş hilelerinin en meşhuru şüphesiz hilal taktiği olarak da anılan Turan taktiğidir. DLT’de savaş anında Türk askerlerinin “ülker çerig” adı verilen bir oyun oynadıklarından da bahsedilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 46; Atalay,

1998, s. 95). Bu oyunda askerlerin bölükler hâlinde ayrıldığı, ilk bölüğün hücum ettikten sonra diğer bölüklerin de hücum ederek karşı tarafı yıprattıkları, dolayısıyla bu hileyi yapanların çok nadir yenildiklerinden söz edilir. Çarpışma esnasında bir manevra ile düşmanın sağından saldırmaya ise “böğürlemek” denilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 483; Atalay, 1998, s. 332).

Savaşın en şiddetli zamanlarında bile Türk askerinin en ufak bir yılgınlık göstermeyerek savaşa dayandığı, DLT’de verilen “keriş” sözcüğüyle anlatılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 159; Atalay, 1998, s. 370).

Çarpışma esnasında askerlerin düşman askerlerine karşı zor duruma düştüğü zaman gönderilen takviye kuvvete “yetüt” denilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 320; Atalay, 1998, s. 287).

Savaşlar taşrada olduğu gibi kimi zaman da şehirlerin içinde gerçekleşmektedir. DLT’de ordunun sel gibi akarak düşman şehirlerine girdiği “kelnizleyü aktımız / Kedler üze çıktımız” dizelerinde tasvir edilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 149). Düşman askerlerinin şehrin içine girmesinden dolayı halk arasında meydana gelen durumu anlatmak için ise “ürkün” kelimesi kullanılmakta; ürkün durumunda içine düşülen telaş ve üzüntü sebebiyle halkın kale ve surlara koştukları aktarılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 53; Atalay, 1998, s. 108). Dîvân’da geçen “kıyım” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 418; Atalay, 1998, s. 168) ve “tezgi / tezik” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 186; Atalay, 1998, s. 429) kelimeleri ise düşmanın gelmesi üzerine halkın korku ve dehşete düşmesi durumunu karşılamaktadır.

Savaş esnasında teslim olup karşı taraftaki düşman ordusuna katılan askerler için “er içikti” denilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 96; Atalay, 1998, s. 118-192). Savaş sırasında esir yakalamak için kullanılan kement “ukruk” adı verildiği görülür (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 49; Atalay, 1998, s. 100). Türk Karluk komutanı Ayyar Bey’in Kılıç Tamgaç Han’a isyan etmesinden sonra kement atılarak yakalandığı düşünüldüğünde “ukruk”un oldukça işlevsel bir silah olduğu anlaşılmaktadır (Huncan, 2019, s. 197).

Harp Sonrası Tasavvurlar

DLT’de yer alan “kılıç kınka küçün sığıdı” ifadesiyle öldürülen düşman askerlerinin kılıç üzerinde kuruyan kanlarından dolayı savaş sonrasında kılıçların kınlarına sığmadığından bahsedilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 154). Savaşta öldürülenlerin vücutlarından fişkırkan kanlarla atların kana gark olduğu; “bilel-” fiilinde, “at kana bileldi” ifadesiyle anlatılır. Türk savaş tasavvuruna göre, kazanılan harp sonrası ordu bir süreliğine teyakkuzda bekletilmektedir. Türk askerlerinin savaş bitiminde bir yerde bir süre kalmaları DLT’de “örüg” kelimesiyle verilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, 33; Atalay, 1998, s. 69). DLT’de savaş bitiminde ordunun, askerlerin on gün bir yerde kalıp bekledikleri ve bu süre zarfında savaş yapmadıkları “sü on kün örüg boldı” cümlesiyle anlatılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 33). Savaş sonrasında gerçekleştirilen esir alma eylemi “bulun / tutgun” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 96-296; Atalay, 1998, s. 194-219), esaret durumu ise “bulna-” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 473; Atalay, 1998, s. 301) sözcükleri ile nakledilir. Düşmanlardan kendi isteğiyle teslim olan ve emniyete alınan askerler için DLT’de “içkin er” sıfatı kullanılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 53; Atalay, 1998, s. 108). Askerlerin düşmana esir düşmesi karşılığında ise “ilinmek” sözü verilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 100; Atalay, 1998, s. 208). Kazanılan savaş sonrasında hükümdarın askerlerine ikram ve ihsanda bulunması “açınmak” fiiliyle verilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 98). Savaş bitiminde askerlerin ülkelerine, memleketlerine gönderilmeleri “yas-” fiilinde “beg süsin yasdı” şeklinde ifade edilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 376; Atalay, 1998, s. 59). Savaş bitiminde iki hakan arasında barışın olması DLT’de “iki beg birle il oldu” (iki hakan arasında barış oldu)

örneğiyle anlatılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 23).

Sonuç Yerine

Türk milletinin 11. yüzyılda, harp etrafında şekillenen büyük bir askerî terminolojiye sahip olduğu; *Dîvânu Lugâti't-Türk'ün*; savaş felsefesinden ordu yapılanmasına, harp teçhizatından askerî strateji ve uygulamalara kadar pek çok kelime, kavram ve örnek ihtiva ettiği görülmektedir.

Dîvânu Lugâti't Türk'te harp tasavvurunu incelediğimiz bu çalışma; 11. yy. bağlamında Türk milletinin niçin ve hangi sebeplerden dolayı savaştıklarını, savaşa nasıl hazırlandıklarının, savaş esnasında nasıl stratejiler geliştirdiklerinin, savaş sonrasında ise neler yaşandığının panoramasını sunmuştur. Dünya tarihinde kültür ve medeniyetin inşası bağlamında harp sanatı ve felsefesinin başında gelen Türk milletinin siyasi ve askerî başarısının tesadüfi olmadığı; 11. yy. bağlamında savaş öncesi, savaş anı ve sonrası tam teşekküllü hareket mekanizmasının bütün unsurları, askerî teşkilat ve ordu-millet anlayışından hareketle ortaya konulmuştur.

Öte yandan çalışmada harp öncesi, harp anı ve harp sonrası olmak üzere tespit edilen 11. yy. Türk savaş sanatı felsefesinin sinematografik uygulamaya dönük tarihsel savaş sahnelerinin canlandırılmasında, ilgililere fikir verip katkı sağlayabileceği de değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Anadol, C., Abbasova, F., Abbaslı, N. (2002). *Türk kültür ve medeniyeti*. Çetin Matbaacılık.
- Atalay, B. (1998). *Divanü Lugati't-Türk Tercümesi I-IV*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2018). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Genç, R. (1997). *Kaşgarlı Mahmud'a göre XI. yüzyılda Türk Dünyası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Göksu, E. (2008). *Türk kültüründe silah*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- _____ (2018). *Kutadgu Bilig'e göre Türk savaş sanatı*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Gömeç, S. (2006). *Türk kültürünün ana hatları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gülcan, Y. (2003). *Türk tarihi ve kültürü*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Huncan, Ö. S. (2019). *Türk Hakanlığı Karahanlılar*. Özkaya, S. (Ed.). *Hunlardan günümüze Türk askerî kültürü tarih, strateji, istihbarat, teşkilat* (s. 183-203). İstanbul: Kronik Kitap.
- Jomini, A. H. (2013). *Savaş Sanatı'nın ana hatları*. (Büyükonat, A. Çev.). İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Koca, S. (2019). *Türk askerî gelenekleri*. Özkaya, S. (Ed.). *Hunlardan günümüze Türk askerî kültürü tarih, strateji, istihbarat, teşkilat* (s. 472-507). İstanbul: Kronik Kitap.
- Kösoğlu, N. (2002). *Kızılma, Türkler, II*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Küçük, S., Gemici, H. İ. (2023). *Dîvânu Lugâti't-Türk'teki savaş terimlerine ilişkin bir tasnif denemesi*. *Journal of Old Turkic Studies*, 7 (2), 475-505.
- Ögel, B. (2001). *Dünden bugüne Türk kültürünün gelişme çağları*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Özkaya, S. A. (2019). *Kültür tasnifi ve Türk askerî kültürüne giriş*, Özkaya, S. (Ed.). *Hunlardan günümüze Türk askerî kültürü tarih, strateji, istihbarat, teşkilat* (s. 11-142). İstanbul: Kronik Kitap.
- Taşgöl, A. (2018). *Bozkırın kağanlıkları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Tzu, S. (1992). *Savaş sanatı*. (Kılıçarslan, Ş. Çev.). İstanbul: Anahtar Yayınları.

-
- Üzülmez, Eşref. (2012). *Divanu Lugati't-Türk'de geçen idari ve askeri kavramlar üzerine bir inceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Yıldırım, D. (2009). Çok bağlamli bir metin, Divanu Lugati't- Türk ve ıslık çalan ok, Kaşgarlı Mahmut ve dönemi. Çelik-Şavk, Ü. vd. (Ed.). *II. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri* (s. 773-791). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
-